

Један поглед на литературу о теорији, пракси и историји демократије

Уколико бисмо покушали да пронађемо заједнички именованитељ који би повезивао ауторе различитих струка и приступа који ће бити анализирани у овом раду¹ онда би то био закључак да после две и по хиљаде година, колико демократија постоји у политичком речнику нема ни дефиниције, ни теорије демократије која би задовољавала и која би у себи обухватила све разлике, али и интеракције између демократије као идеала и вредности по себи и практичне, демократске реалности, као коначног циља. Међутим, већ на питању да ли је потребна и могућа једна опште усвојена верзија демократске теорије аутори књига о којима је овом приликом, реч се разилазе. Пол Коркоран, у књизи „Ограничења демократске теорије”,² пише да класични модел демократије не постоји, али да га не треба ни тражити јер би нас свака претпоставка по којој би се модел могао пронаћи у самој структури демократије одвела до једног типа идеализма који надилази онај платоновски. По њему демократија није погодна за метафизичку или систематску друштвену теорију, односно таква теорија не може бити покретач демократије, јер се њена суштина не налази у циљевима које би требало теоријски одредити, већ у средствима. Циљ демократије је по њему сам демократски процес, па је зато демократска теорија - теорија о пракси и о томе како пракса може бити модификована или трансформисана. Грехем Данкан, у својој књизи „Демократска теорија и пракса”,³ поставља тезу да прецизне дефиниције демократије нема, јер није реч о статичном процесу. Супротно њским мишљењима да је демократија бар у минимуму захтева тачно одређена, да постоје неки јасни постулати и критеријуми који у свим временима и различитим ситуацијама одвајају демократију од онога што она није. Данкан сматра да „фиксне” одредбе демократије не постоје. Он наводи да одредбе које су је одређивале у 19. веку не одговарају више у 20. или, рецимо, да демократија у земљама које се развијају нема много сличности са оном у развијеним земљама, али да то не значи и да се може оспорити. Због тога би, по његовом мишљењу, свака теорија сузила појам, чиме би се отежало његово препознавање у пракси. Двојица аутора,

¹ Избор литературе одређен је књигама које се налазе у *Bibliothèque publique d'information de Centre Georges-Pompidou* у Паризу

² P. E. Corcoran, *The limits of democratic theory*, London 1989, стр. 20.

³ G. Duncan, *Democratic theory and practice*, Cambridge 1983, стр. 7.

Ђовани Сартори⁴ и Жорж Бурдо⁵ постављају могућност до краја изведене индивидуалистичке тезе по којој би сваки теоријски покушај уобличавања могао бити непотребан, јер би поништио појединца у коме и јесте суштина демократије. Тако, рецимо, Сартори пише: „Најшира дефиниција демократије би била да је то доктрина која зависи од сваког појединачног духа”.⁶ Бурдо је још експлицитнији када пишући о томе да суштина демократије није у процедури, већу човеку, закључује: „Нема демократије, има само демократа”.⁷

Далеко је, ипак, бројнија школа оних који сматрају да је трагање за теоријом демократије користан и потребан посао. Њихов аргумент је у томе да је постојање јасне представе о томе шта је демократија неопходан услов за демократско понашање, односно да погрешне идеје могу довести до изрођавања демократске праксе. Свесни латинске пословице да у свакој дефиницији лежи опасност, писци ове школе ипак сматрају да је важно дефинисати демократију, управо због тога што живимо време њене конфузије, која произлази из тога што је, како каже Сартори, као један од њених најцењенијих теоретичара, од свих политичких термина управо демократија најподеснија за контроверзне интерпретације.

Контроверза суштински произлази из њене двојне природе. Наиме, појам демократије понескад значи скуп идеала, а понекад се односи на политички систем. Као скуп идеала, демократија се приближава својој етимолошкој, буквалној или нормативној дефиницији по којој је она власт народа. Тај приступ више одређује оно што би демократија требало да буде, него оно што она јесте. Због тога та нормативна и етимолошка схватања имају футуристичко одређење, у коме је демократија пројекција дугог трајања, одвојена од политичке реалности. Посматрана у том смислу, она се у књизи Барингтона Мура „Социјални корени диктатуре и демократије”⁸ означава као дуга, никад завршена борба, а Бурдо је у истом смислу назива филозофијом, начином живота, религијом, начином да појединац одговори свом позиву човека. У сличном духу је дефинише и Морис Фламан у својој књизи „Историја либерализма”⁹ када каже да демократија није листа циљева или научни доказ, већ једно интимно убеђење, концепт света и човека, пројекција идеала и жеља. Већ поменути Коркоран одлази и даље, називајући је новом светском универзалном религијом, чије су догме слобода, једнакост, самоопредељење, људска права.¹⁰

Опрез налаже да се примети да тако одређене прометејске особине једне идеје као парадигме будућности носе у себи и друге политичке идеје, нешто млађе од идеје демократије, какве су, на пример, социјализам и комунизам. Сартори, међутим, каже да је демократију теже омеђити него

⁴ G. Sartori, *Theorie de la democratie*, Paris 1960.

⁵ G. Burdeau, *La democratie*, Paris 1978.

⁶ G. Sartori, н. д. стр. 250.

⁷ G. Burdeau, н. д. стр. 60.

⁸ Barrington Moore, *Les origines sociales de la dictature et de la democratie*, Paris 1983, стр. 337.

⁹ M. Flamant, *Histoire du liberalisme*, Paris 1988, стр. 11.

¹⁰ P. Corcoran, н. д. стр. 15.

друге две идеје које су у марксизму нашле идеолошку матрицу или референтни систем, док се демократија никада није идентификовала са неким специфичним током мисли. Она је, по њему, нус производ целог развоја западноевропске цивилизације и друштва¹¹.

Мало је концепата који су из опскурности на тај начин прешли у општу прихваћеност и постали појам у који се закључу сви. Термин демократије је постао универзално почасан, чинећи незамисливом ситуацију у којој би се неко у данашњем свету усудио за себе да каже да није демократа или у којој би неки режим сам себе прогласио недемократским. То је, по Сарторију, можда тријумф саме речи над смислом. Он, при том, упозорава да управо та идеална слика може бити највећи непријатељ реалне демократије.

И управо је тај идеал демократије којим се могу користити све политичке оријентације отворио потребу да се теорија окрене и дефинисању онога што је демократско у пракси, односно, како теоретичари кажу, дескриптивном опису онога што демократија јесте. Тада се показало да уколико је изрека „држава то сам ја”, била у свом времену више него јасна савременицима, нова доктрина, по којој смо држава „сви ми”, оставља веома много простора за одређивање ко смо то сви ми. Због тога теоретичари и закључују да ниједан идеал није толико удаљен од реалности као што је то демократски и, како каже Сартори, да је демократија само помпезно име за нешто што не постоји, јер, по њему ниједна реална демократија не би ушла у идеалну дефиницију тога појма. Због тога је, сматра он, првенствено важно направити дистинкцију између циљева, идеала и реалности демократије, али при том водити рачуна о осетljivoј интеракцији идеала и реалности, јер се без идеала демократија не може материјализовати, и обрнуто, свака идеја демократије која се не заснива на чињеницама у суштини не постоји.

Најстарија размишљања о демократији односила су се на њен политички облик, док тек са индустријском револуцијом и појавом марксизма та идеја добија и своје социјалне и економске одлике. Међутим, свет у коме је демократија уведена као принцип понашања, веома се разликовао од античког света који је формулисао тај термин, па многа разлике између идеала и реалности произлазе већ из грчког термиолошког оквира који је постао тесан. Термин „демос” означавао је малу територијалну заједницу на коју се такав тип „кратоса”, односно владања, односио. Грчки појам који је подразумевао првобитни облик тзв. директне демократије у којој учествује целокупно грађанство, није познавао представничку демократију у њеном данашњем облику, па због тога није имао способност ширења на већој територији, што је, по већини аутора, а посебно Полу Клавалу и његовој књизи „Идеологија и демократија”¹² и довело до његовог краха у пелопонеском рату против олигархијске Спарте. Модерна демократија, која је по свом облику представничка, има способност да обухвати велике територије, чиме се већ суштински одвојила од свог античког узора чији је предуслов било робовласничко друштво. Модерно друштво превазишло је тако „демос” као малу заједницу, али је довело у питање и саму заједницу. Модерно, атомизовано друштво као скуп поје-

¹¹ G. Sartori, н. д. стр. 115.

¹² P. Claval, *Ideologie et democratie*, Paris 1983, стр. 78.

динаца учинило је од народа, демоса, апстрактну категорију, испражњену од смисла. И како каже Бурдо, можда је народ у 19. веку и одговарао тој слици демоса која негира све разлике, која је унитарна и у себи носи квазимистичне атрибуте, али је социјална реалност која је наступила након индустријске револуције створила новог човека који није одређен колективним идеалитетом, већ својом различитошћу, местом на коме се налази, професијом, начином живота, циљевима и потребама. Тај човек се појавио као брутална чињеница, изашла из технике и развоја капиталистичке привреде.¹³

Зато се као кључно и поставља питање: шта је модерни „демос“. Ако се поново вратимо Сарторију наћи ћемо пет концепција народа. По првој то само значи велики број, по другој та реч има значење речи сви, а по трећој би подразумевала ентитет, органску целину. По четвртој концепцији народ би био плуралитет који се изражава кроз апсолутну већину, а по петој, плуралитет који се изражава кроз релативну већину.¹⁴ Прве две концепције аутор одбацује са закључком да у таквим заједницама демократија никада неће постојати. За трећу, по којој је народ органска целина, каже да је реч о романтичарској представи у којој су сви уједињени у једној души, у којој појединачна нема, што води најтиранскијој, власти јер у име свих један влада, по формули сви за једног, један за све. Ни четврта концепција у којој се народ изражава у апсолутној већини не може донети стабилну и трајну демократију, јер би то значило да само 51% становништва има сва права. Због тога се Сартори одређује за последњу, пету концепцију - концепцију релативне већине, по којој би онда демократија била власт већине ограничена правима мањине.

Тако долазимо и до једног од кључних питања модерних демократских теорија - до питања о односу већина и мањина. Роберт Дал у књизи „Увод у демократску теорију“,¹⁵ издваја Медисонова размислињања, посебно указујући на његову 4. хипотезу по којој ће без спољне контроле већина тиранисати мањину на исти начин на који је то познато у обрнутом случају. По њему се тест који одваја тиранију од нестираније не испитује на величини групе која влада већ на томе да ли та владајућа група, ма колика била, поставља озбиљне бране над природним правима грађана. Ту тезу озбиљно заступа и Фламан кад каже да либерална демократија није власт већине, већ да је то она власт која поштује мањину, односно, да права већине не произлазе из њене величине, већ њено право на владање садржи у себи пре свега одговорност и дужност према мањини. Из тога он закључује да што су права мањине шира и озбиљније гарантована, то је демократија либералнија, док што су она мања, то је демократија ближа народној демократији.¹⁶

Због тог осетљивог питања мањина и већина, оних који владају и оних над којима се влада, може се закључити да већина аутора демократију види као систем равнотеже друштва. Стабилност и трајност те рав-

¹³ G. Burdo, n. d., стр.28.

¹⁴ G. Sartori, n. d., стр. 76.

¹⁵ R.A. Dahl, A preface to a democratic theory, Chicago 1956, стр.8.

¹⁶ M. Flamant, n. d., стр.25.

нотеже најдубље су везани за систем институција које у специфичном споју конфликта и компромиса омогућавају политичко такмичење, али и контролу и ограничавање власти. Тај систем институција се заснива на претходном принципу, принципу конкуренције који излази из дубине сложеног и раслојеног друштва. Принцип конкуренције, опет, омогућава функционисање првог великог принципа на коме се заснива демократско друштво, а то је принцип личног интереса, који, како каже Фламан, од друштва чини спонтану хармонију егонизама.¹⁷ Појединачни егонизми доведени у конкурентски однос, путем слободе, као трећи принцип без кога конкуренција није ефикасна, воде напретку читаве заједнице. Напретка, међутим, нема без четвртог великог принципа, каже Фламан, без принципа одговорности, који је коректив слободе, јер бити слободан по њему значи бити спреман на подношење последица. Тиме се приближавамо дефиницији реалне демократије коју Ги Ерме даје у својој књизи „Народ против демократије“¹⁸ а која гласи да демократски режим функционише као тржиште, да је он идентичан са економским, при чему је демократија метод којим се то тржиште регулише. Иако већ помињани Коркоран не прихвата у потпуности ту тезу, пишући да демократија није само врста политичке процедуре на основу интереса и такмичења, већ да је то и форма политичке акције, односно начин постизања циља нападањем ужих интереса мање уским,¹⁹ може се рећи да се ипак већина аутора слаже да демократија јесте један широки терен за утакмицу различитих политичких понуда. Политичке партије као представници различитих интересних група преко сложеног изборног система представничке демократије улазе у основну институцију система - парламент, који је, како каже Карл Шмит у својој књизи „Парламентаризам и демократија“,²⁰ једна комисија народа која доминира над својом сопственом комисијом - владом, која од њега зависи. Уз одвојено и независно судство те институције представљају фундамент модерне демократије, чија суштина по многима и јесте у институцијама које делују ограничавајуће једна на другу.

Ту се отвара једно занимљиво питање, слично оном о односу кокошке и јајета, а то је да ли су институције направљене по моделу и идеји демократије, или је идеја демократије добијала своју потпуну форму претходним оснивањем институција које су се јавиле као потреба друштва у процесу развоја. Демократија је у значењу политичког концепта позната од 5. века пре нове ере, када је у Перикловој Атини постављен принцип власти која долази од народа, са директним учешћем народа, једнакошћу пред законом и плурализмом, односно поштовањем свих ставова.²¹ За Периклову демократију Сартори каже да је највише одговарала буквалном значењу речи, јер је атински „демос“ имао више „кратоса“, од било кога касније, и то директним, потпуним учешћем грађана. Каснија римска олигархија у време републике и царски систем власти, као и политички си-

¹⁷ M. Flamant, n. d., стр.77.

¹⁸ G. Hermet, Le peuple contre la democratie, Paris 1989, стр. 24.

¹⁹ P. Corcoran, n. d., стр. 22.

²⁰ C. Schmitt, Parlamentarisme et democratie, Paris 1988, стр.40.

²¹ R. Macridis, Contemporary Political Ideologies, Boston 1989, стр.20

стеми средњег века створили су, како каже Бурдо, рупу трајну две хиљаде година. Међутим, корене модерне демократије већина аутора налази управо у средњем веку. Идеја демократије траје са средњевековним писцима који чувају њен идејни континуитет, наводећи је као једну од три базичне форме владања. Већина аутора налази да и сама модерна пракса представничке демократије има средњевековни корен који излази из дезинтеграције државног ауторитета изникле из пада римског царства. У оквиру феудализма се зачињу и институције које су омогућиле демократију, на првом месту пракса природног права, имунитет, право на отпор и уговор. Слаба краљева власт, скучена правима феудалаца, цркве и градова довела је до конституисања савета у којим се могу наћи корени модерног парламентаризма. Бурдо пише да је и само модерно схватање закона наслеђено из средњег века у коме је закон, због свог божанског порекла, био извор ауторитета и краљевске власти.²² Ренесанса касније ствара услове за развој појединца, упућујући људе на стварање свести о самима себи. Шеснаести век доноси са собом Реформацију која је по општем мишљењу одиграла есенцијалну улогу у развоју капитализма и либерализма, разбијајући католичку ортодоксију која је стерилисала друштво.²³ Затим се, најпре у Енглеској, стварају услови за јачање независности аристократије од круне, стварањем интересног савеза између комерцијализоване аристократије и оснажених градова. Тада, у Славној револуцији, као отпору краљевској власти пада и прва краљевска глава, што је за Франциса Пола Беноа²⁴ значило рођење модерне демократије. То прихвата и Барингтон Мур, називајући тај догађај првом фазом демократије, фазом укидања арбитражне, неодговорне власти. Лок, као главни идеолог славне револуције, поставља основе модерне демократске теорије у споју идеја индивидуализма, неотуђивог права на својину, политичког либерализма и једнакости свих људи у њиховом праву на живот, слободу и власништво. Осамнаести век ће у сфери идеја донети Монтескјеа, Волтера и Русоа, припремити терен за Токвила и тиме прећи теоријски Рубикон. Међутим, како каже Беноа, демократија тиме још није постала доктрина.²⁵ Она ће у то прерасти тек када је Америка, својом револуцијом ослобађања од метрополе, и Француска, својом социјалном револуцијом, буду претвориле у праксу. Општи напредак и технички изуми створили су услове за обогаћење нове класе, урбане и економски независне од државе, класе без које, како каже Мур, нема демократије. Тиме је, како разврстава Беноа, настала прва фаза у развоју модерне демократије - фаза политичке демократије која је обележена постепеном изградњом демократских институција, као последицом измењених политичких односа.²⁶ Тако се постепено, током читавог 19. века развија институција владине одговорности пред парламентом, вишепартијност, тајност гласања, ширење пра-

²² G. Burdo, н. д, стр. 30.

²³ M. Flamant, н. д, стр. 35.

²⁴ F. P. Benoit, La democratie liberale, Paris 1978, стр. 231.

²⁵ F. P. Benoit, н. д, стр. 108.

²⁶ Исто, стр. 230.

ва гласа, одвајање цркве од државе, независност судства, мирнодопска спољна политика итд. Технички прогрес друге половине 19. века помаже њеном ширењу и укореневању у друштву, путем железнице, пароборда, струје, слободне трговине, великих тиража штампе, међународног мира (са изузетком 1870), интернационализације културе. Карл Шмит чак каже да све што је доприносило повећању броја бирача може да се назове демократском појавом.²⁷

Тиме се враћамо на можда кључно питање да ли једна земља постаје демократска зато што је развијена, или она постаје развијена зато што је демократска. Иако се Сартори, као један од највећих ауторитета, опредељује за другу могућност, подсћајући да развијеност сама по себи може одвести и у диктатуру, као у случају Немачке и Јапана, већина новијих књига ипак доприноси аргументовању прве тезе. Тим питањем се посебно бави Ги Ерме у области социологије политике у своје две књиге: „Социологија демократске конструкције“²⁸ и „Култура и демократија“.²⁹ На трагу Макса Вебера он испитује читав низ појава које су данашње друштво учиниле онаквим какво је. Разматрајући верску компоненту, он потврђује да се у католицизму, у процедурни избора папе створила клица изборног система, као и да је борбом цркве за њене представнике у скупштини у шеми свештенство-аристократија-народ створена основа парламентаризма.³⁰ Он подсећа да је језунтски захтев за одвајањем духовне дискусије од свега световног омогућио ланицизацију политике и њену секуларизацију. Ерме, међутим, ипак закључује да је пре појаве реформације црква била препрека и за саму појаву демократске идеје, јер је као државна религија монополисала царску власт до доминације. Супротно томе, реформација је ојачала покрет за индивидуализацију грађана, с временом створивши појединца који води ка представничкој власти.

На другом нивоу он анализира улогу различитих правних традиција у формирању демократске свести.³¹ Онолико колико прави разлику између католичанства и протестантизма, он помиње и разлике између континенталног и англосаксонског права. У континенталној правној традицији он види римски комплекс који се огледа у преношењу отпора подели власти са римског царства на државе континента. Основна карактеристика тога комплекса јесте потчињеност правосуђа вољи политичке власти, па се у Светом римском царству до 19. века учвршћује харизма државе и њеног шефа, што се у немачком случају, по његовом мишљењу, задржало најдуже и довело до 1933. године. То по њему проистиче из римског права које има извор у вољи и легитимитету једне централне власти, из чега даље проистиче супрематија јавног над приватним правом појединца. После француске револуције јавно право чак постаје национално, што се касније догодило и у Немачкој са Ландрехтом, чиме је, како аутор каже, снага државе постала снага касарне. Зато он закључује да континентално право

²⁷ C. Schmitt, н. д, стр. 123.

²⁸ G. Hermet, Sociologie de la construction democratique, Paris 1986.

²⁹ G. Hermet, Culture et democratie, Paris 1993.

³⁰ Исто, стр. 27.

³¹ Исто, стр. 47.

има ауторитарну димензију, што одговара и типу правосуђа који се ту развио, а у коме су судије државни функционери. Упркос свему томе такав правни систем је имао и једну ослободилачку димензију јер се, без обзира на централизованост, радило о држави права која није била деспотска јер се заснивала на једном рационалном ауторитету. Насупрот таквом систему, Ерме наводи англосаксонско правно уређење које излази из класификације светог Томе на природно и позитивно право и из једне старе афирмације права и аутономије појединца и група пред влашћу монарха, односно државе, чији је корен у Магна карти. Јасна одвојеност јавног од приватног права учинила је од англосаксонских судија еманације њихових друштава, а не агенте власти, укратко гаранте демократије.

Трећи елемент који се у овој књизи анализира јесу породичне структуре као основе културне антропологије која се налази у основи друштвених система. Ерме се углавном позива на књигу Емануела Тода „Трећа планета, породичне структуре и идеолошки системи”.³² Он, додуше, каже да теорија о породици још није сасвим убедљива, али и да је веома сугестивна и као доказ наводи чињеницу да се одређени крајевни традиционално политички опредељују на овај или онај начин. Он наводи пример југа Енглеске, који је традиционално конзервативан, севера САД који је републикански, или југа Француске, који је леви, и поставља питање да ли је реч само о преношењу ставова са генерације на генерацију или постоји веза између односа ауторитарности и слободе са породичном структуром. Од многобројних примера које Тод анализира, наведемо следећа три: први је ауторитарно-егалитарни, који је ауторитаран у односима генерација, али је егалитаран у оквиру једне генерације, рецимо међу браћом. Тај тип је карактеристичан, каже аутор, за руралне крајеве северозападног Централног масива, Тоскану, Ређио-Емилију, словенски и кинески аграрни свет, па такав тип породице, по овој књизи ствара културне и друштвене услове за развој егалитарних диктатура. Наведене зоне се подударају са комунистичким режимима или веома снажним комунистичким партијама. Други тип је ауторитарна протестантска породица, која се због библијског идеала прилагођава ауторитарној структури јеврејске породице, па у томе аутор види један од разлога за кашњење демократије у Скандинавији и Пруској. Или, узмимо, на пример, трећ тип, атомизоване, слободне породице каква се може наћи у Енглеској, Холандији, Данској и деловима Швајцарске, коју одређује друштвена пластичност, која подржава појединачну иницијативу, географску, религиозну и идеолошку мобилност и омогућава безболнији пут у демократско друштво.

Поред још веома занимљивих поглавља која се односе на везе између, рецимо, културних модела или степена писмености и могућности друштва да постане демократско, навела бих и једну занимљиву поставку о политичким димензијама индустријализације. Ерме полази од тога да индустријализација, без икакве сумње дугорочно учвршћује демократију повећавајући потрошачке могућности маса чиме се ствара социјална стабилност потребна за демократско остварење. Он закључује да политичка диференцијација одговара фазама индустријализације. Прву фазу индустријализације назива либерално-текстилном, коју осликава дифузија лаких

индустрија. Тој фази одговара политички оквир који је не мање либералан од економског, лишен интервенција државе. Ту фазу он ставља у период 1750-1850. Другу фазу индустријализације назива државном, јер се као купац тешке индустрије могла јавити само држава. Неопходност планираних инвестиција је у блиске односе довела индустријску, финансијску, политичку и административну слиту. Посебно је занимљива анализа оних земаља у којима се индустријализација и модернизација јављају само у другој фази, какве су Немачка, Италија и Русија. У тим државама се закаснела индустријализација могла надокнадити само уз велику зависност од државе. У том случају ништа није фаворизовало парламентаризам јер је дијалог између економских и политичких елита морао бити без посредника и брз. Изборна процедура је само могла да смета. Тако анализиран закаснели улазак у индустријализацију је елемент супротан демократском остварењу и погодан за ауторитаризам, онако како је текстилна индустрија у Енглеској или Белгији била у хармонији са парламентаризмом.

Тај редуковани приказ историјских и социјалних извора модерних демократија показује да демократске праксе свакако не би било без демократских идеја, али ни да развој тих идеја није био могућ без огромних друштвених промена које су измешеном, стратификованом друштву наметнуле потребу да прско производње идеја као интелектуалних алатки омогући своје све сложеније функционисање. Демократија, која је као идеал сачувана у људском памћењу није могла бити остварена без суштине и драматичне промене друштва изазване појавом моћне и независне грађанске класе. Демократија је била полуга којом је буржоазија прилагодила друштво својим нарастајућим потребама и моћи, па се због тога може закључити да је она израстала из целокупног развоја западноевропског друштва као његова потреба и природан резултат. Тачно је да је било историјских тренутака у којима су идеје слободе, једнакости и братства организовале у своје име огроман друштвени набој и насилно, преко револуције, наметнуле политички систем са којим су кореспондирале. У тој превратничкој улози идеје су убрзавале друштво, али су му касније понудиле форму која га је вратила у равнотежу. Мур у својој књизи „Социјални корени диктатуре и демократије”, то питање заострава и каже да демократије као природног процеса не може бити у оним земљама у којима није дошло до буржоаске револуције, као средства за стварање институција које су погодиле демократији.³³ Међутим, једном насилно наметнута, демократија је наставила да сазрева изнутра, будући да је као систем била способна да налази одговоре на питања која су наметале друштвене промене током 19. и 20. века. Узајамна зависност између демократије и развијеног друштва довела је до тога да се демократија код аутора о којима је овде реч ипак најчешће види као стање друштва. Зато многи од њих данашњу фазу демократије, за разлику од оне претходне, политичке, називају социјалном или друштвеном демократијом. Њену суштину и даље чине права човека, само што се тај човек променио. То више није Русоово апстрактно биће, без крви и меса, већ природан човек, зависан од околине која га чини. Тај прелазак са апстрактног на конкретно, тачније сваког човека, био је условљен претходном, економском фа-

зом демократије која је имагинарном човску донела задовољавајућа средства за живот, чиме је поштовање човска добило економску основу.³⁴ Тиме су и права модерног човска постала на првом месту социјална, што се огледа у гарантовању његовог права на рад, зараду, задовољство, социјалну сигурност. Ако је политичка демократија обезбеђивала политичку једнакост и једнакост пред законом, социјална демократије треба да осигура једнакост услова живота, као производа слободног тржишта, индивидуалне иницијативе и конкуренције. Или, како то Бурдо, велики поклоник социјалне демократије формулише: „разлика између политичке и социјалне демократије јесте разлика између права на постојање и права на стицање.”³⁵

И управо се у томе што демократија није само политички систем, већ стање друштва, налазе узроци који су јој омогућили да се у разним формама прилагођава променама које су је искушавале у последња два века. Њена дуговечност је можда и најбољи доказ да она израста постепено из друштва, налазећи упориште у либералној идеји да човека треба прихватити онаквог какав је, без колективистичких тежњи да се неспонтано, спољним путем промене и човек и друштво. Имајући упориште у човеку, демократија никада неће постати идеална, нити од ње то треба очекивати, јер би тиме престала да кореспондира са људском природом. Вероватно тако треба схватити Сарторијеву опомену да највећи непријатељ демократије може бити управо њена идеализована слика која је утопијска и митска. Сваки покушај њеног уграђивања у друштво би био супротан људској природи и логици људског друштва, па самим тим и супротан суштини демократије.

³⁴ G. Burdeau, n. d., стр.71.

³⁵ Исто, стр.67.

Lenard J. Cohen, Broken Bonds - the Disintegration of Yugoslavia, Westview Press, Oxford 1993, XV + 299.

Канадски професор политичких наука са Симон Фресер универзитета Ленард Ц. Коен је, пре издавања своје најновије студије „Раскинуте везе - Дезинтеграција Југославије”, објавио већ две књиге које су се бавиле проблемима југословенског друштва: „Југословенско искуство - Политичка кохезија у ломљивом мозанку” (1983) и „Социјалистичка пирамида - Елите и власт у Југославији” (1989). За разлику од потоње две, које су се углавном задржале на истраживању политичких појава југословенског социјалистичког друштва на нивоу социолошког и политиколошког истраживања, најновија студија Л. Ц. Коена се како својом темом тако и ауторовом намером обрела у пољу историографије. Наиме, сам аутор је основну идеју свог истраживања свео на три заокружене целине: прво, покушај сагледавања генезе „југословенске идеје” која је претходила стварању државе и потешкоћа са којима се та држава сусретала током свог постојања; друго, назначење чинилаца који су водили ка њеној дезинтеграцији током осамдесетих и насилном разарању деведесетих година и, коначно, анализа проблема који су везани за интернационализацију југословенске кризе и „дивљачки стички и политички конфликт” током 1992. и 1993. године. Ово би, уједно, могао да буде и најсажетији приказ књиге професора Коена. Међутим, просторна и временска близина и блискост догађања који су предмет његове анализе, а пре свега нски специфични проблеми који из те чињенице произлазе, захтевају неколико додатних речи.

Прво поглавље, насловљено „Еволуција југословенске идеје” (1-45), јесте покушај сажетог приказа настанка и развоја југословенске идеје, од појаве Илирског покрета 1830. године до уједињења, и живота југословенске државе, од тренутка њеног настанка 1918. до смрти Јосипа Броза 1980. године.

Своје размишљање о том 150-годишњем раздобљу аутор је поделио у четири мање целине („Југословенство пре Југославије”, „Међуратно југословенство”, „Рат - пропаст и поново рађање Југославије”, „Социјалистички развој и југословенство - Титово нејасно завештање”). Схватајући хрватско-српске односе током XIX и XX века као пресудан чинилац који је одређивао постојање југословенске идеје и државе, аутор је, у наведеним фазама њиховог развоја у различитим државно-правним условима, покушао да успостави неке константе у овом историјском ондосу и представи их као узроке садашњих догађаја. Основна Коенова теза је да су, почевши од XIX века, виши кругови хрватског друштва били искључиви креатори и носиоци идеје јужнословенског уједињења „на основи демократског ком-